

РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

УДК 378:332.1

Беганська І.Ю.

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ РЕГІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У роботі виявлено особливості функціонування системи вищої освіти як найважливішої сфери діяльності з підготовки фахівців вищої кваліфікації і забезпечення зайнятості населення. Розкрито основні тенденції розвитку ВНЗ на етапі переходу країни до постіндустріальної стадії розвитку, перетворення науково-дослідних центрів, наукових шкіл, університетів в основні інститути суспільства, системо утворюючі чинники соціально-економічного розвитку країни і регіонів. Обґрунтовано необхідність зміни парадигми державного управління вищою освітою.

Ключові слова: система вищої освіти, тенденції розвитку ВНЗ, державне управління вищою освітою.

In work identified the main features of the system of higher education as the most important sphere of activity to prepare highly qualified specialists and to maintenance of employment of the population. Revealed the main tendencies of development of high schools at a stage of transition of the country to a postindustrial stage of development, transformation of the research centers, schools of thought, universities in the basic institutes of a society, system factors of social and economic. Proved the necessity of change a paradigm development of the country and of the public administration by system of higher education regions.

Keywords: higher education, trends in higher education institutions, state higher education governance.

Нині з'являються досить цікаві й своєчасні публікації, присвячені питанням удосконалення державного управління вищою освітою і питанням розвитку регіональної освіти, у тому числі і вищої. Проте в більшості випадків ці публікації торкаються лише актуальних практичних питань щодо зазначеної проблеми. Що ж стосується комплексного дослідження цього питання, то воно не розглядалося, і вимагає більш пильної уваги з боку вітчизняної науки. Разом із тим, у зарубіжній науковій літературі економіка вищої освіти є однією з досить розроблених проблем. У законодавчих документах, що визначають перспективи розвитку системи освіти в Україні, прийнятих останнім часом, визначено коло проблем щодо вдосконалення економіки освіти і розробки наукових проблем із цієї сфери, до найважливіших з яких належать такі питання:

- удосконалення державного управління вищою освітою;
- розробка статистики освіти;
- підвищення внутрішньої і зовнішньої ефективності на державному, регіональному й інституціональному рівні.

Актуальність дослідження визначається тим, що пріоритетний розвиток національної вищої освіти, інтеграція її у світовий освітній простір є однією з головних умов перетворення українського суспільства, виходу з тривалої кризи. Вищі навчальні заклади, розташовуючись і функціонуючи на конкретних територіях, у своїй діяльності повинні враховувати реальні умови, що складаються в регіонах, сприяти розвитку місцевих економік і забезпечувати підвищення якості життя населення.

Отже, метою дослідження є визначення економічної сутності регіональних систем вищої освіти і надання рекомендацій щодо зміни парадигми державного управління вищою освітою.

На етапі індустріального розвитку країни, разом із розвитком і вирівнюванням виробничих потенціалів територій, матеріального і культурного рівня їх населення, виникали і накопичувалися нові проблеми становлення і розвитку регіонів. До найбільш суттєвих можна віднести нерівномірний розподіл наукового потенціалу і розміщення ВНЗ між регіонами. Досить сказати, що сьогодні понад половина вищих навчальних закладів розташовується в п'яти найбільших містах України [1].

Змінити ситуацію покликана політика регіоналізації сфери вищої освіти, суть якої полягає у відмові від надмірно централізованого управління і невиправданої уніфікації освітніх програм, однакового устрою вищих навчальних закладів, їх концентрації у веденні держави, планового управління підготовкою фахівців і проведення науково-дослідницьких робіт. Регіональний підхід до розвитку вищої освіти має глибокі соціально-економічні причини і пов'язаний із переходом країни до постіндустріальної стадії розвитку в контексті глобальних світових тенденцій.

Світова цивілізація послідовно проходить три стадії свого розвитку: доіндустріальну, індустріальну і постіндустріальну. Доіндустріальна стадія характеризується тим, що основна частина населення зайнята виробництвом сільськогосподарської продукції. В індустріальному суспільстві переважає частка населення, що працює в промисловому виробництві.

Першими в індустріальний етап розвитку вступили США в 1905 р., саме з цього періоду частка зайнятого населення Америки стала перевищувати частину, зайняту в аграрному секторі і послугах. У 1955 р. у США також було зафіксовано переважання зайнятості населення в сфері послуг порівняно з промисловістю і сільським господарством. Такий трьохстадійний підхід до розвитку можна застосовувати не лише до країни, але певною мірою, до розвитку міст і регіонів усередині країни. Минулі і сучасні теорії зростання і падіння міст описують процеси урбанізації в різних країнах і в різні періоди.

Класична теорія розташування виходить із того, що міста мають різні переваги за місцем розташування. Ті, що знаходяться поблизу від дефіцитної сировини, на перетині транспортних магістралей і є центрами торгівлі, мають значну перевагу для розвитку. Класична теорія центру виходить з того, що міста розрізняються між собою за набором високорозвинених і слаборозвинених галузей. Великі міста мають більш широкий набір галузей, особливо високорозвинених.

Високорозвинені галузі виробляють товари і послуги, які люди хотіли б мати, навіть якщо за ними доводиться їхати дуже далеко, на відміну від слаборозвинених галузей, попит на продукцію яких значно падає із збільшенням відстані. Так, з точки зору теорій розміщення, великий університет не може розташовуватися в кожному регіоні. Те ж саме можна сказати про заводи, електростанції, театри. Проте в кожному, навіть дуже невеликому місті, є навчальні заклади, підприємства, кінотеатри.

Теорія центру виходить з ідеї ієрархічної класифікації міст. Сучасна теорія стадій міського зростання і розвитку, запропонована Даніелем Белом, побудована на концепції трьох стадій розвитку суспільств, просуванні міст і регіонів у напрямі від менш розвиненого минулого до розвиненішого майбутнього[2].

Разом із тим, дослідниками визначено, що найважливішим прискорювачем зростання і механізмом переходу міст і регіонів до постіндустріальної стадії стають досягнення саме у сфері вищої освіти.

Це пояснюється тим, що в постіндустріальному суспільстві з падінням важливості традиційно виробляючої промисловості набувають значення галузі, що вимагають виробників складної продукції, розробки високих технологій, володіння глибокими знаннями. Саме тому регіональні системи вищої освіти з великими дослідницькими університетами в центрі стають тим механізмом, який забезпечує переведення регіону в майбутнє

постіндустріальне суспільство, з одного боку, розробляючи нові технології (інформаційні, прикладні, адаптаційні та ін.), з іншої - готуючи фахівців для роботи з ними.

Основна ідея регіоналізації вищої освіти полягає в тому, що кожна область, республіка повинні відповідати не лише за реалізацію конституційного права громадян України на здобуття освіти, але і за ефективне функціонування системи вищої освіти на своїй території, що забезпечує підвищення рівня якості життя населення шляхом надання більш широкого і різноманітного кола освітніх і культурно-освітніх послуг, пов'язаних з підготовкою і перепідготовкою працівників, з урахуванням розвитку ринкових стосунків, стану економіки, структури і рівня зайнятості населення. При цьому основною умовою забезпечення ефективності освіти є управління вищою освітою на державному і регіональному рівнях.

За своїм економічним значенням регіональна система вищої освіти, що включає освітні програми, ВНЗ, які їх реалізують, і суспільно-державні структури управління, що знаходяться на цій території і обслуговують освітні потреби населення, що проживає тут, виступає як місцеве громадське благо.

Відповідно до теорії громадських благ [3] вони підрозділяються на блага просторово-обмежені і блага, обмеження на яких не існують. До перших належать ті, для яких сумарні вигоди отримання обмежуються жителями цієї території (природні ресурси, місцеве телебачення, міліція і т. ін.). Так, місцеве телебачення веде передачі тільки для жителів міста та області; міліція надає послуги населенню цього району. Якщо ефект від громадського блага має територіальне значення, то при поліпшенні його використання виникає питання про структуру, якість і розміри цього блага. Для громадських благ, які не є просторово-обмеженими (наука, центральне телебачення, національні дороги) питання про кількість блага на тій або іншій території не виникає і відноситься до компетенції державних органів влади.

Регіони розрізняються можливістю в наданні і, отже, – в споживанні громадських благ, це має істотне значення для виявлення переваг тих або інших територій з різним набором громадських благ [4, 5]. Великі міста мають кращі умови для задоволення культурних потреб (музеї, театри, бібліотеки та ін.), професійних (великі підприємства промисловості, послуг), соціально-економічних потреб. Це призводить до міграції населення у формі, як стійкої тенденції, що описується в економічній літературі як проблема "північ-південь", з сільської місцевості – в місто, з периферії – в центр, з невеликих міст - у великі, з країн, що розвиваються, – в розвинені.

Регіональні системи вищої освіти розрізняються кількістю ВНЗ, їх розмірами, профілем, чисельністю тих, що в них навчаються, різноманітністю освітніх програм. Ефективність вищої освіти багато в чому залежить від розвитку системи середньої освіти [6].

У випадку зі шкільними освітніми послугами рівновага досягається за рахунок оптимального розміщення освітніх закладів на території регіону між містом і селом, усередині районів. Зважаючи на існування обмеженої кількості навчальних закладів і таких відмінностей, як освітні програми, деякі зі шкіл можуть бути більш привабливими, діючи як конкурентні підприємства. Це стимулює підвищення ефективності роботи навчальних закладів в розширенні асортименту і рівня освітніх послуг, що надаються.

Оптимальний, ефективний розподіл установ вищої освіти не завжди може забезпечуватися через регіональне надання освітніх послуг. У той же час завжди можливе розширення надання послуг регіональною освітою шляхом її розвитку й інтеграції в національний і світовий освітній простір, а також активного впровадження технологій дистанційного навчання.

Структура регіональних систем вищої освіти включає такі основні елементи, як:

- освітні програми;
- навчальні заклади, що здійснюють освітню діяльність на основі державних ліцензій і стандартів;

- органи регіонального управління освітою;
- громадські і державно-громадські асоціації у сфері вищої освіти.

На території України в 2011 р. налічувалося 505 (з них 349 3-4 рівня акредитації) вищих навчальних закладів, у тому числі 318 державних і 187 недержавних ВНЗ. Державні вищі навчальні заклади розташовані на території країни нерівномірно. Майже половина ВНЗ знаходиться на Сході і південному Сході країни, а також в Києві. Найменша кількість ВНЗ знаходиться на території Закарпаття, Півдня і деяких областей Центру України.

Регіональні системи вищої освіти, з одного боку, є підсистемами регіональних систем освіти, що включають установи середньої освіти, післявузівської та ін. З іншого боку – регіональні системи вищої освіти входять до системи вищої освіти країни в цілому. Подальший успіх розвитку вищої освіти багато в чому залежатиме від теоретичного аналізу економічних процесів, вивчення історичного досвіду нашої країни й інших країн, виявлення загальних тенденцій і особливостей в цій сфері.

Система вищої освіти є найважливішою сферою діяльності з підготовки фахівців вищої кваліфікації і забезпечення зайнятості населення. Дослідження показало, що однією з особливостей вітчизняної вищої освіти є державний характер її виникнення і централізована форма управління нею впродовж тривалого часу, що накладає відбиток на шляхи і способи подальшого розвитку вищої освіти країни, і зокрема, унеможливило зменшення міри доступності населення до державної освіти. У системі вищої освіти мають місце великі громадські екстерналиї (позитивні і негативні). Особливо очевидними є наслідки дії недостатнього розвитку системи вищої освіти на економіку і якість життя населення в депресивних регіонах, в яких, як правило, менше забезпеченість вищою освітою і менше можливості для здобуття різноманітної професійної і післядипломної освіти, тут гостріше проблема зайнятості фахівців із вищою освітою. На етапі переходу країни до постіндустріальної стадії розвитку, виникає гостра необхідність в зміні парадигми державного управління вищою освітою, що полягає в перетворенні науково-дослідних центрів, наукових шкіл, університетів в основні інститути суспільства, системоутворюючі чинники соціально-економічного розвитку країни і регіонів.

Література:

1. Ніколаєнко С. М. Стратегія розвитку освіти України : початок XXI століття / С. М. Ніколаєнко. – К. : Знання, 2006. – 253 с.
2. Bell D. The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting. – N.Y.: Basic Books, 1973.
3. Samuelson P. The pure theory of public expenditure // Journal of Political Economy, 1954. – P.496-505.
4. Tiebout, C. A Pure Theory of Local Expenditures // The Journal of Political Economy. – 1956. – Vol.64. – №5. – P. 416-424.
5. Tiebout, C. Exports and Regional Economic Growth // The Journal of Political Economy. – 1956. – Vol. 64. – №2. – P. 160-164.
6. Балашов Г.В. Экономика высшей школы: проблемы и перспективы // Региональная политика в области высшего и среднего профессионального образования. Вып. 5. Саранск, 1995. – С. 301-312

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Дорофієнком В.В. 06.02.2012*

*Надійшла до редакції
02.03.12*